

KORÁNYI ANDRÁS

Élet és életrajz: Árpád-házi Szent Erzsébet a 20. századi tudományos kutatás tükrében I.*

Szent Erzsébet (1207–1231) története mély és változatos nyomot hagyott az európai történelem és művészetek elmúlt nyolc évszázadán. Az egyházi irodalom (középkori életrajzok, liturgikus és hagiografikus szövegek, prédikációk és építő lelki irodalom) és a népies Erzsébet-hagyomány mellett a képzőművészeteknek is kezdettől fogva kedvelt témája volt Erzsébet életének és legendáinak ábrázolása, s ezt egészíti ki az Erzsébet tiszteletére írt zeneművek egyre szélesebb skálája is. E tengernyi anyag áradatán jelent meg a 18–19. század fordulóján *Wilhelm Justi* könyve, mely először tett kísérletet Erzsébet életének és az ahhoz kapcsolódó mérhetetlenül sok írásműnek a tudományos kritikai vizsgálatára. E két évszázada elkezdett tudományos erőfeszítés, mely azóta ugyancsak hatalmasra nőtt ki magát, ennek a változatos hagyományyagnak a vizsgálatából vonja le következtetéseit, hogy minél közelebb kerüljön Szent Erzsébet életének és személyiségének titkához.

Habár a tudományos Erzsébet-kutatás több mint 200 évre tekint vissza, doktori értekezésemben csak a legutóbbi száz esztendőit tekintetem át. Ennek két oka is van. Egyrészt *Wilfried Mühlensiepen* doktori disszertációjában – melyet a marburgi egyetem filozófiai fakultásán nyújtott be 1949-ben – a kutatás első 100 évének áttekintését elvégezte. Másrészt éppen az 1907-es Erzsébet-évfordulót követően bontakozott ki az a felvirágzás, mely a kritikai forráskiadás és annak nyomában a kutatói érdeklődés újabb fellendülését hozta. Így tehát a 20. század önmagában is tárgyalható, szerves egységet mutató korszak.

A doktori értekezés célja e kettős vonal alapos feldolgozása volt: az egyik vonalon a 20. századi tudományos (egyház)történeti kutatás kérdéseinek és módszertanának vizsgálata, a másikon annak a rendkívüli személyiségnek, Árpád-házi Szent Erzsébetnek a bemutatása, akinek titka átsugárzik a felkutatott történelmi tényeken és hipotézise-

ken is. Így „a kutatás kutatása” egyszerre ad képet őróla és 20. századi önmagunkról – így ösztönöz bennünket további elmélyedésre és munkára.

WILHELM MAURER ÁRPÁD-HÁZI
SZENT ERZSÉBET ROMÁN KORI
MEGHATÁROZOTTSÁGÁRÓL

„Erzsébet határozatlansága... külső és belső helyzetéből, valamint korának körülményeiből fakadt... Akárcsak mestere, Marburgi Konrád, egy új kor küszöbén áll, amelyen azonban nem tudott átlépni” – fogalmazta meg téziséit *Wilhelm Maurer*: De hogyan is jutott erre a meggyőződésre?

Erzsébet lelki mesterének, Marburgi Konrádnak a személye a történeti Erzsébet-kutatás kezdeteitől fogva a történészek érdeklődésének a középpontjában állt. Valóban meghatározó – ha nem is kizárólagos – szerepet játszott a turingiai hercegné vallásos fejlődésében férje életében éppúgy, mint utána. Ha erre a spirituális kapcsolatra gondolunk, nem tűnik meglepőnek az sem, hogy éppen Konrád életének kutatása komolyan befolyásolta az Erzsébet-kutatást is. *Karl Hermann May* 1951-ben jelentette meg tanulmányát Konrád életéről, ezen belül is a premontrai rendhez való tartozásáról. Maurert ezek az újabb felvételek vezették el új hagyománytörténeti kérdésekhez és kutatási területekhez, melyek segítségével Erzsébet életének eseményeit eredeti kortörténeti kontextusukban próbálta bemutatni: „A jogtörténeti és kegyességtörténeti összehasonlítás eszközével lehetségessé válik számunkra, hogy Szent Erzsébet lelki egyedülállóságát korának keretei között ragadjuk meg.” Három tanulmányában következetesen követte ezt a vonalat.

Elsőként megjelent cikkének – „Zum Verständnis der heiligen Elisabeth von Thüringen” (1953) – első két szakaszában Maurer May felvételeit az Erzsébet-kutatás szempontjából értékeli: Marburgi Konrád keresztes hadjárati prédikátorként vállalt politikai szereplésének követ-

* *Leben und Biographie: Die heilige Elisabeth von Thüringen und Ungarn im Spiegel der wissenschaftlichen Forschung des 20. Jahrhunderts.* Egyháztörténeti doktori értekezés. EHE, Budapest, 2004.

kezményeit, különösen is a türingiai udvarban, valamint Erzsébet mellett vállalt lelki vezetői feladatában a feltételezett premontrai hagyományok és meghatározottságok jelenlétét. Ezek a szempontok oda vezették el Maurert, hogy általánosságban is megvizsgálja a keresztes hadjáratok prédikátorok feladatainak és jogainak összefüggéseit, vagy éppen a türingiai tartománygrófság helyzetét a 13. század első felében. Figyelemre méltó elemzést ad Erzsébet kegyességének aszketikus vonásairól és formáiról a premontrai 12. századból származó hagyományaival összevetve, amelyeket Marburgi Konrád mint a rend tagja közvetíthetett volna számára.

A kérdést, hogy milyen mély lehetett Konrádnak ilyen befolyása Erzsébetre, Maurer nem válaszolja meg egyértelműen: „Erzsébet végül mégiscsak olyan nagy önállóságot őrzött meg, amely a középkori női mozgalmak addigi történetében példa nélkül állt”, sőt úgy látja őt, mint aki „már kifomálódott, mielőtt kapcsolatba került volna Konráddal”, és „eredeti karakterét sohasem veszítette el”. A másik oldalon azonban Erzsébetet „csak abból a kapcsolatból lehet megérteni, amely őt Marburgi Konrádhoz fűzte”. Ezért megkísérli a jogtörténet segítségével meghatározni azokat a külső kereteket, amelyeken keresztül az általa képviselt keresztes hadjáratok kegyességi eszméket közvetíteni tudta, „amelyek a megelőző évszázadok monasztikus reformmozgalmainak szigorából táplálkoztak”, és amelyekben „Konrád és Erzsébet egyaránt osztoztak”. Ennek nyomán vonja le azt a következtetést, hogy „Erzsébet fejlődésében a ferences elemeket mindeddig messze túlértékelték.”

Írása harmadik részében Erzsébet belső „átalakulását” tárgyalja, amely a megözvegyülése (1227) és a halála (1231) közötti időben ment végbe. Maurer azonban itt sem hagyta el központi témáját, Marburgi Konrád szerepét. „Szilárd jogi alapon a tartományúr halálával befejezetteknek kell tekinteni (Konrád) pápai protektorátusát a terület (Türingia) felett”, habár vallási kapcsolatuk mégsem szűnt meg, amely „Erzsébet kijelölt védőjeként (defensor) új formában folytatódik”. Így azonban a ferencesek Erzsébetre gyakorolt hatásának a kérdése még nyitott marad: „Erzsébetnek nyilvánvalóan volt hajlandósága az új eszmék iránt. Fel kell tenni azonban, hogy azokkal nem tisztán, világosan és a maguk teljességében találkozott, és nem újítként fogadta őket, hanem annak a kegyes hagyománynak a nézőpontjából, amelyben élt.” „Erzsébet vallásos életet élt (religiosa volt), erős monasztikus kötődés nélkül.” „Religiosaként élt élete így mint Istennek szentelt élet férje lelki üdvét szolgálta annak halála után.” Ebben a státuszban „soror in saeculo”-ként élt, és „belső megtapasztalásai vezetnek el mindkettejüket (ti. Erzsébetet és Konrádot) addig a határig, amelyen túl már egy új emberkép támad, a vallási élet megvalósításának és közösségi lehetőségeinek új formái tűnnek fel.” Ezt a határt azonban Maurer szerint sosem lépték át.

1954-ben közreadott cikkében – „Die Heilige Elisabeth

im Lichte der Frömmigkeit ihrer Zeit” – Maurer ugyanazt a célt követte, mint korábban, de már más megközelítésből. Erzsébet életének azon éveit tekinti át, melyekben férje mellett mint tartományi grófné állt, valamint Konrád jogi és politikai helyzetét ugyanebben az időben. Ezután számos női alakot mutat be Erzsébet családjából és kortársai közül (nagy-nénjét, Hedviget, valamint a 12–13. századi vallásos női mozgalmak legjelentősebb személyiségeit) „az összevetés módszerével”, akiknek a vallásos karaktere hasonlított Erzsébetére. „Ezeknek a nőknek az élete azonos ritmus szerint folyt le... Mindezek a hasonlóságok azt mutatják, hogy Erzsébet a kegyesség egy világosan körvonalazott típusát vette fel és élte meg... A kemény aszkézisben és a feltétlen engedelmisségben a premontrai örökség mutatkozik meg.” Ebben az összefüggésben értékelté Assisi Szent Ferenc kegyességének és életformájának hatását is Erzsébetre: „Szent Ferenchez hasonlóan számára is úgy tűnt fel Jézus szegény életmódjának megvalósítása a világban maradván, kívül a kolostoron, mint a keresztes élet legmagasabb formája... Soror in saeculo – ezzel a keresztes női mozgalom történetében új kegyességi ideál tűnik fel... és ez a kegyesség mégis a Clairvaux-i Bernát által keltett ciszterciek és premontrai kegyességében gyökerezik.” Ezen túlmenően létezik „egy személyes, mégis párhuzamos fejlődés” a brabanti és alsó-rajnai beginák és Szent Erzsébet között: „A döntő motívum minden esetben azonos: Krisztus követése a szenvedésben és a szeretetben”, a könnyek adományával és az extázissal egyetemben – mint bernáti misztika. Itt újra előtűnik Maurer korábbi tézise, miszerint „Erzsébetet türingiai életszakaszában éppúgy, mint életének marburgi idejében kizárólag a bernáti kegyesség talaján kell értelmezni.”

Habár kitart e mellett a nézete mellett, most mégis alaposabb vizsgálat alá veszi a ferences hatás kérdését. Ezt a befolyást egyrészt korlátozottan tartotta, mivel – szerinte – egy ferences kolostor létezése „Marburgban csak később igazolható... Minden kísérlet, hogy már Erzsébet életének idejében feltételezhető legyen... pusztán legendáris tákolmány”, másrészt megelőlegezettek is a bernáti kegyességben, különösen is német földön. Ennek ellenére is kénytelen számolni Ferenc mélyebb hatásával is: „De nem csupán életének utolsó hónapjaiban részeltette Erzsébet Szent Ferencet vallásos tiszteletben”, hanem „a ferences új borát a régi tömlőkbe töltötték”. Ehhez hasonló kijelentései ellenére is kitartott azonban a szent hercegnő román kori meghatározottságának koncepciójánál.

Egészen más szempontból, új területeket bevonva folytatta kutatását Maurer egy harmadik munkájában – „Elisabeth von Marburg in zeitgeschichtlicher Beleuchtung” (1958). Erzsébetet a türingiai tartománygrófság politikai helyzetének fényébe állítja: „Erzsébet számára ezek a bel- és külpolitikai körülmények nagy jelentőséggel bírtak.” A keresztes hadjárat kritikus idejében például nagyban

meghatározta életét a türingiai hercegség és a mainzi érsekség közötti hagyományosan feszült viszony, amely – mint korát általában is – vallásos tiltakozáshoz vezette Erzsébetet: „keresztény protestációhoz az erőszak és az igazságtalanság ellen, amely a kiépülő államhatalom és orgánumai térnyerését jellemezte.” A politikai összefüggések mellett Maurer elemzi a férje háborúba vonulása után megerősödött pozícióhoz jutó tartománygrófné helyzetét is: „Minden, amit házasesetének aszketikus lemondásai és gyakorlatai felől tudunk, összefüggésben áll belső részvételével a kereszties hadjáraton”, amit „ő maga áldozatként fogott fel, amelynek hozzá kellett járulnia Lajos életéhez és a kereszties hadjárat sikeréhez.”

A külső körülmények után Maurer a kegyes asszony és özvegy életének lelki vonásait veszi számba. Ezen a ponton jelentkeznek nála új szempontok és eredmények. Erzsébet mint soror in saeculo „a kolostor és a világ közötti feszültséggel tölti meg szívét és életét” az aszkézis útján, „a világban, a világért”. Itt mutatkoznak meg az első jelei annak is, hogy korábbi nézeteit megváltoztatta: „Assisi Ferenc is valami hasonlót keresett... Erzsébet azonban nő; s a rendkívüli, amit elképzelt, példa nélkül való volt.” Nemcsak Erzsébet mint nő egyedülálló voltát hangsúlyozza egy új történelmi kontextusban, hanem spirituális rokonságát is a 12–13. század vallásos női mozgalmaival is.

Maurer még ezen is túllép, és újabb nézeteket fejt ki Erzsébet és Ferenc kapcsolatáról. „A kereszties lovag Lajos emlékezetére szentelt maradt Erzsébet élete és marburgi alapítása 1228. március 24. után is”, amennyiben „az aszkézis formái azon kemény és szilárd törvényeknek feleltek meg, amelyeket Konrád rendjének atyáitól (a premontréktől) vett át”. Ezután következnek új meglátásai: „Erzsébet nem volt ferences rendi értelemben, azonban egy olyan irányzat kiemelkedő képviselője, amely a kolduló rendekben találta meg beteljesedését”, és „amennyiben Erzsébet feltétlen önátadással a réginek él, amellyel a szegénységi mozgalom áthagyományozott motívumait valósítja meg, mégis – maga és a kortársai számára sem tudatosan – az új hordozója lesz.” Tehát „a korok között él” – egy régi és egy új korszakot reprezentálva. E világos véleményváltoztatás dacára Maurer megismétli régi kijelentését: Erzsébet „az új kor képviselői számára érthetetlen maradt”.

Már korábbi tanulmányában – „Die heilige Elisabeth und ihr Marburger Hospital” (1956) – megmutatkoztak ennek a tartalmi módosulásnak egyes elemei. Ebben az írásban Maurer a marburgi ispotályalapítás körülményeit kutatja (1228–1234 között). Ebben az összefüggésben vizsgálja azokat a kortörténelmi kérdéseket, amelyek a megözvegyült hercegné utolsó éveit meghatározták. „Az előkészület” cím alatt vázolja azt a „belső konfliktust”, amely Erzsébetet özvegyiségében az elé a kérdés elé állította: „vajon egy kolostori közösség rejtekébe kellene-e ilyen (misztikus) élmények után lépnie?” Maurer válasza már itt is finomítást sejtet: „A kereszténység történelmében elsőként kísérelte meg egy nő, hogy soror in saeculoként éljen... Ez-

zel egy új, korábban járatlan utat keresett magának.” Szabad akaratából lépett erre az útra: „nagybenteki fogadalmakor 1228-ban önállóan cselekszik, nem akarva, hogy Konrád visszafogja, ideáljának radikális megvalósítása érdekében, hogy soror in saeculo legyen.”

Habár itt Erzsébet autonóm cselekvését hangsúlyozza, ennek ellensúlyaként rögtön visszatér Konrád főszerepének hangsúlyozásához a kórházalapításban: „mint tanítómestere, kifejezetten Marburgi Konrád vezette erre az útra.” Ő fordította tekintetét egy „monasztikus közösség”, az „ispotályalapítás” felé. „Ő és új, ahogyan Erzsébet és Konrád szívében is még összekeveredett, az új alapítás tervében is kiegyensúlyozatlanul álltak egymás mellett. A következőkben azt mutatjuk be, miképpen szorította vissza ismételtelen a régi az újat.”

Ez az ispotályközösség, amely „1229. április 19. és 1231. március 11. között jogszerű képződményként épült ki”, semmilyen tekintetben nem volt klauzúra, hiszen akkor Erzsébetnek „a marburgi idejéből sokszorosan dokumentált utazásai nem lettek volna lehetségesek.” Maurer itt is a beginákkal lát hasonlóságot, nemcsak egyházi és társadalmi helyzetük okán, hanem a vallásos élet területén is. Az pedig „sem keletkezésében, sem kibontakozásában nem állt kapcsolatban a ferenceséggel”. További érvelésében Maurer megkísérelte tovább csökkenteni a ferences befolyás jelentőségét, végül azonban mégis elismerve: „Az umbriai szent követője lett, nem úgy, hogy belépett volna rendjének családjába, hanem abban, ahogyan élete végéig élt... Ennek során Marburgi Konráddal együtt egészen addig a határig jutott, amelyen túl a 13. századi kolduló rendek területe kezdődik. Erzsébet ezt a határt sohasem lépte át.” Így lett végül is halála után – Konrád eretnekek elleni prédikációi nyomán – „a szent, aki a katolikus kegyesség ideálját megtestesítette”.

MAURER TANULMÁNYAI: KUTATÁSÁNAK SÚLYPONTJAI

Wilhelm Maurer tanulmányai az Erzsébet-kutatás új szakaszát nyitották meg. Legnagyobb érdeme az, hogy kutatási koncepciójához hűen Erzsébet életének legfontosabb eseményeit és vallásos összetevőit „objektív” történelmi tények keretei között vizsgálta. A megelőző kutatás sokszor egyoldalú összpontosítását belső vallásos fejlődésére és karakterére Maurer egyensúlyba hozta a külső körülmények összefüggéseivel. A jogtörténelmi összefüggések bevonása olyan kronológiai vázat hozott létre, amelyben lehetséges volt életének szakaszait és lelki kapcsolatait „a quo ad quem” besorolni. Ezzel a módszerrel az is lehetővé vált, hogy az Erzsébetről, Marburgi Konrádról, a türingiai udvarról, a marburgi Ferenc-ispotályról korábban alkotott hamis elképzeléseket felülvizsgálja, más jelenségek pedig megtalálhatták helyüket szélesebb összefüggésekben is.

Maurer kegyességtörténelmi eredményeit azonban más-

ként kell értékelni. Nagy érdeme, hogy az Erzsébet-kutatás klasszikus axiómáinak korszaka után a kegyességtörténeti kutatás legújabb eredményeit is alkalmazta, s ezáltal megszabadította a végeredményben kilátástalan és céltalan pszichologizálástól. Itt új tézissel állt elő, mégpedig azzal, hogy Erzsébetet teljes mértékben a román kor határozta meg. Ezzel Maurer konkrét korba ágyazta az életrajzot, azonban olyan kronológiai-eszmetörténeti határvonalat is húzott, amelyet semmilyen körülmények között sem akart többé átlépni. Habár későbbi kutatási eredmények nyomán felismerte ennek a tézisnek a problémáit, ahogyan ez a későbbi tanulmányokban ismételt megmutatkozik, következtetéseket mégsem vont le belőle. Ezért azt mondhatjuk, hogy vitathatatlan eredményei mégis korlátozottak maradtak.

Ezért kritikusan meg kell állapítani, hogy Maurer összességében saját koncepciójának foglya maradt. Közben nagy alapossággal kutatott a szent hercegnő életének, legfőbb jellemzőinek a háttérben meghúzódó objektív történeti tények, összefüggések és előírások után, annyira eluralkodott benne ez a törekvés, hogy Erzsébet személyes karakterét, belső lelki fejlődését és megnyilvánulásait feltűnően a háttérbe szorította. Erzsébetet azonban nem tekinthetjük csupán a külső körülmények termékének, formálódásában oly nagy szerepet játszott rendkívüli személyisége. Az a benyomás alakul ki a megfigyelésben, hogy Maurer tudatosan a korábbi kutatás kérdésvetéseivel akart konfrontálódni, amely elsősorban a belső, pszichológiai oldalt vette figyelembe Erzsébetnél. Ez a tendencia abban is felismerhető, hogy írásaiban sokkal többet ír a kor történelmi, politikai és egyházi összefüggéseiről, mint magáról a tübingiai szentről. Különösen első, programadó publikációjában (*Zum Verständnis der Heiligen Elisabeth von Thüringen*) mutatkozik ez meg, amennyiben annak nagyobb része – a címmel ellentétben – Marburgi Konráddal foglalkozik. Ezt az aránytalanságot később is csak részben igazította ki.

Maurer azt a tézist, hogy Erzsébet valássága már Konráddal való találkozása előtt határozott formát öltött, indirekt módon is megerősíti: „Csak nagy időközönként tudhatta Konrád Erzsébet gondozását ellátni.” Ezek a kro-

nológiai őrök, amelyek abból álltak elő, hogy Konrád más egyházi tevékenysége miatt (mint keresztes hadjárati prédikátor és pápai megbízott) sokat utazott, kiestek Maurer figyelméből, habár alaposan meggyengítik azt a nézetet, hogy vallásossága végső formáját Konrád, illetve Konrád rendi hovatartozása határozta volna meg. Ha Konrád mint keresztes hadjárati szervező nem lehetett jelen Wartburgban, ki láthatta el a lelki vezetés feladatát Erzsébet, később pedig ispotályközössége mellett? Hogyan lehet ezen az alapon úgy érvelni, hogy Konrád jelenléte megakadályozta a ferences befolyást? Hogyan fogadhatnánk el Maurer véleményét, hogy Konrád befolyása lényegében kizárólagos volt Erzsébetre? Ezen a ponton mutatkozik meg érvrendszerének gyenge pontja: a saját maga által választott módszert, vagyis a reális jogi és történelmi környezetből fakadó következményeket saját tézise rovására nem viszi következetesen végig. A „kronológiai őrök” problémája még súlyosabban jelentkezik a ferences vita esetében az Erzsébet halálát követő események láttán, ahol számos példa mutat korábbi ferences befolyásra, amelyeket azonban Maurer teljesen figyelmen kívül hagy. Módszere és tézise tehát, amelyek az Erzsébet-kutatás alapvonalait is jelentősen megváltoztatták, mégis elakadtak félúton. Ezt mutatja az is, hogy Erzsébet vallásos formálódásának azt a szakaszát, amely a Konráddal való találkozása előtti időre vezethető vissza (1226 előtt), figyelmen kívül hagyja, habár éppen ő maga említi, hogy akkorra Erzsébet kegyessége már kiformalódott. Csak így lett lehetséges, hogy Marburgi Konrádot ilyen kizárólagos és meghatározó szerephez juttatja, az egyéb hatások jelentőségét pedig ilyen kategorikusan lecsökkentse.

Valószínűleg éppen a történelmi ismeretek bizonyító ereje vezette Maurert további módszertani zavarokhoz: hogy érvelésében eleve feltételezi a végeredményt. Ehhez a *petitio principii*hez kapcsolódik egy további probléma is: Maurer éles határvonalat húzott a román és a gótikus kor közé, s így állította Erzsébet teljesen román szellemiségű női vallásos fejlődését (aszkezis, kegyesség, karitás). Habár későbbi tanulmányaiban ezeket a tévedéseket korrigálni akarta, egyoldalú és saját kutatásai alapján is kétséges álláspontját sosem adta fel.